

علت شناسی رفتار مجرمانه در صحیفه سجادیه

علیرضا تقی پور^{۱*}

بازنگری مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۷

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۲۲

انتشار مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۱۹

چکیده

افزایش ارتکاب رفتار مجرمانه و عدم موفقیت در مبارزه کیفری با این پدیده اجتماعی باعث شده است که علت یابی آن، جایگاه مهمی را در سیاست جنایی کشورهای جهان به خود اختصاص دهد. تلاش های گسترده ای نیز در این راستا صورت پذیرفته و نظریاتی نیز در این خصوص از سوی جرم شناسان مطرح گردیده و در این میان، راهکارهایی در حوزه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ارائه شده است. همچنین پیشنهادهایی در جهت سلب امکان رفتار مجرمانه و دشوار نمودن دسترسی به اهداف مجرمانه مطرح شده است. به عبارت دیگر، تلاش گردیده مجموعه ای منسجم و یکپارچه در مبارزه با جرم تدوین گردد. بررسی روایات موجود و ادعیه که مهم ترین آن را می توان صحیفه سجادیه معرفی نمود، بیانگر آن است که قرن ها قبل از آن که سخنی از پیشگیری از جرم در میان جرم شناسان به میان آید، این موضوع مورد توجه حضرت امام سجاده (ع) قرار داشته است.

واژگان کلیدی: صحیفه سجادیه، دعا، جرم، امنیت، پیشگیری.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است. اما با توجه به روحیه زیاده‌طلب انسان که به دنبال تحصیل منافع است، ایجاد تضاد بین آنان امری طبیعی است. به همین دلیل، با توجه به این که بقای اجتماع با هرج و مرج امکان‌پذیر نیست و باید قواعدی بر روابط اشخاص از آن جهت که عضو جامعه هستند حاکم باشد، در طول تاریخ حیات بشری، مجازات همواره به‌عنوان عکس‌العملی در برابر جرائم ارتكابی مدنظر قرار داشته است. اما با توجه به این که ضمانت اجرای کیفری به‌تنهایی نمی‌توانست باعث کاهش رفتار مجرمانه شود، از اواخر قرن نوزدهم میلادی نگاه علمی به پدیده مجرمانه شکل گرفت (Walsh and Hemmens, 2011: 75) و مفهومی تحت عنوان پیشگیری از جرم که شامل اقدامات غیر سرکوبگرانه است، مطرح گردید. در اقدامات پیشگیرانه علاوه بر نقش دولت، نقشی که نهادهای غیردولتی در این راستا ایفا می‌کنند، قابل توجه است. پیشگیری غیر سرکوبگرانه که دربرگیرنده اقدامات غیر کیفری باهدف مبارزه با پدیده مجرمانه از طریق ریشه‌کن کردن کلیه علل و عواملی است که باعث ایجاد نابهنجاری در جامعه می‌شوند (Lab, 2015: 27)، به پیشگیری جامعه‌ی^۱ که باعث بهبود و ارتقاء وضعیت اقتصادی و اجتماعی می‌شود و پیشگیری موقعیت مدار^۲ که از طریق دخالت در کیفیاتی که می‌توانند مجال مناسب‌تری برای رفتار مجرمانه فراهم نمایند، تقسیم شده است. مقاله حاضر که در دو گفتار تنظیم شده است با توجه به برخی روایات و نیز رویکردهای تربیتی، اخلاقی و اجتماعی صحیفه سجادیه که آن را می‌توان میراث علمی آن حضرت تلقی کرد و تطبیق آن با نظریات جرم‌شناسان به بررسی پیشگیری اجتماعی (گفتار نخست) و پیشگیری موقعیت مدار (گفتار دوم) می‌پردازد.

۲. پیشگیری جامعه‌ی

از دیدگاه سنتی، پیشگیری صرفاً شامل اقدامات قهرآمیز و سرکوبگرانه می‌شود (Elliot and Fagan, 2017: 361). این در حالی است که پیشگیری جامعه‌ی دارای قلمرو وسیعی است و با تأمین حقوق افراد در جامعه، واجد تأثیر مثبتی بر شخصیت فرد و محیط پیرامون او می‌باشد (Grant, 2014: 12)

1 Social prevention

2 Situational prevention

۲-۱- حمایت از ارزش‌های معنوی

خانواده نخستین محیطی است که از طریق الگوبرداری فرزندان از والدین، زمینه اجتماعی شدن آنان را فراهم می‌سازد (سلحشوری و گودرزی، ۱۳۹۷: ۲۲). سال‌های ابتدایی تربیت از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. ساختار اخلاقی، عاطفی و روانی طفل در این دوران شکل می‌گیرد و در صورتی که در امر تربیت، غفلت و سهل‌انگاری رخ دهد یا نزاع و کشمکش دائمی میان والدین وجود داشته باشد، نتایج جبران‌ناپذیری از خود بر جای خواهد گذاشت. تحقیقات متعدد صورت پذیرفته، مؤید افزایش احتمال بزهکاری در صورت بروز چنین وضعیتی است (فاطمی و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۷). از جمله مواردی که در این خصوص به آن می‌توان اشاره کرد و روند صعودی به خود گرفته، طلاق است به گونه‌ای که در تحقیقی که به عمل آمده، تأثیر طلاق بر سلامت روان فرزندان ۳۴/۱ درصد، افزایش پرخاشگری ۷/۳ درصد، تأثیر بر میزان سازگاری در مدرسه و دوستان ۱۷/۲ درصد، تأثیر بر وضعیت تحصیلی ۲/۵ درصد و افزایش تجربه کودک‌آزاری در فرزندان طلاق ۳/۶ درصد گزارش شده است (یحیی زاده و حامد، ۱۳۹۴: ۱۱۰).

از دیگر عواملی که در این حوزه می‌توان به آن اشاره نمود، نیاز به محبتی است که فرزندان به ویژه در دوران طفولیت احساس می‌کنند، تا آن حد که می‌توان ادعا نمود، عامل اصلی بسیاری از ناسازگاری‌ها و متعاقباً بزهکاری نوجوانان، فقدان محبت است. بدیهی است کودکی که در منزل همواره با خشونت مواجه بوده و آن را آموزش دیده است، نمی‌تواند چیزی جز خشونت در میان همسالان از خود بروز دهد. همین وضعیت به تدریج موجب فرار کودک از منزل و تشکیل باندهای مجرمانه می‌شود. هرچند، ذکر این نکته ضروری است که تشکیل باند در میان اطفال، لزوماً باهدف ارتکاب جرم صورت نمی‌پذیرد، اما ممکن است به تدریج به رفتارهای بزهکارانه تبدیل شود. به همین دلیل است که بنا بر یک دیدگاه جرم‌شناسی که به نظریه کنترل اجتماعی معروف شده است، هر میزان که ارتباط اشخاص با محیط‌ها و گروه‌های سالم افزایش یابد، احتمال ارتکاب جرم از طرف آنان به شدت کاهش می‌یابد (winters and others, 2014: 125).

همان‌گونه که برخی نیز معتقدند، با توجه به این که انسان بنا بر فطرت خود میل به دوستی و رفاقت دارد، این رفاقت و معاشرت باعث می‌شود که خوی و خصلت افراد بر یکدیگر تأثیرگذار باشد، خواه این تأثیر نیکویی و درستی باشد، خواه پلیدی و تبهکاری (همتیان و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۱۶). این موضوع در جرم‌شناسی نیز مطرح شده است که علت بزهکاری افراد در این نکته نهفته است که بیشتر با افرادی در ارتباط هستند که نقض قانون میان آنان به صورت یک رفتار عادی درآمده است (Raines, 2010: 40).

در نتیجه، هر چه میزان معاشرت با افراد و گروه‌های بزهکار افزایش یابد، میزان پذیرش خرده‌فرهنگ حاکم بر این گروه‌ها نیز افزایش می‌یابد.

پیشگیری جامعه‌ی، فرهنگ یک جامعه را نیز تحت پوشش خود قرار می‌دهد. از فرهنگ تعاریف متعددی به‌عمل آمده است. در یک مفهوم کلی، فرهنگ شامل عقاید و آراء و تجاربی می‌شود که حاکم بر روابط افراد جامعه است (fortunado, 2022: 89). در واقع، فرهنگ هر جامعه را می‌توان بنیان نظام اجتماعی آن جامعه معرفی کرد. از جمله مسائل فرهنگی که می‌توان به آن اشاره نمود، روابط میان همسران است. از دیدگاه اسلام، هرچند، تفاوتی میان زن و مرد در تدبیر و مدیریت در شئون مختلف اجتماع وجود ندارد، اما در جهت تنظیم روابط میان همسران و نیز حقوق و وظایف آنان، آیات متعددی در قرآن کریم قابل مشاهده است که عدم رعایت هر یک از این موارد، موجبات تزلزل و سستی بنیان خانواده را در پی خواهد داشت. به‌عنوان مثال در آیه ۲۱ سوره روم آمده است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا». ملاحظه می‌شود، قرآن کریم زن و شوهر را موظف نموده که مایه آرامش یکدیگر باشند. این در حالی است که عوامل متعددی باعث به خطر افتادن وظیفه مزبور می‌شود که یکی از مهم‌ترین آن را طلاق عاطفی تشکیل می‌دهد. مرحله‌ای که زوجین به‌رغم آن که در یک مکان زندگی می‌کنند، ارتباط میان آنان قطع شده و یا بدون تمایل و رضایت است. در یکی از تحقیقات انجام‌شده، سهم برخی از مؤلفه‌های طلاق عاطفی به‌صورت ۱۷/۷ درصد کاهش روابط جنسی، ۲۳/۰۴ درصد افزایش واکنش‌های هیجانی، ۵/۳۳ درصد افزایش جلب حمایت فرزند، ۵/۸ درصد کاهش رابطه فردی با خویشاوندان خود، ۴/۸ درصد کاهش رابطه با خویشاوندان همسر و ۴/۲ درصد جدا کردن امور مالی نشان داده‌شده است (صفاتی راد و وارسته فر، ۱۳۹۲: ۸۵).

یکی از ارکان مهم تربیت فرزند، برقراری ارتباط با او بر اساس محبت است. امام سجاده (ع) در فرازهای اول تا پنجم دعای بیست و پنجم صحیفه سجادیه که به دعا برای فرزند اختصاص یافته است، طول عمر فرزندان و سلامتی اخلاقی و دینی آنان را از خدا می‌خواهد. همچنین خواستار آن است که فرزندان با داشتن علم و دانش، مایه افتخار او باشند. در فراز پنجم از این دعا به‌صراحت می‌فرماید: «و مرا در تربیت و ادب کردن و نیکی در حقشان یاری ده». از جمله مصادیق نیکی به فرزندان، موردی است که در فراز دوم به آن اشاره شده است که: «خدایا، عمر آنان را دراز گردان و تندرستی بخش و جسم آنان را از آفت و بلا محفوظ دار و رزق من و آنان را به نیروی من وسعت بخش». در واقع آن حضرت به این نکته توجه داشته‌اند که عدم توجه به تأمین نیازهای ضروری مانند خوراک و پوشاک، نه تنها می‌تواند مانعی در مسیر

رشد جسمانی فرزند تلقی گردد، بلکه این امر نیز می‌تواند به نوبه خود تأثیر منفی بر پرورش معنوی فرزند به همراه داشته باشد. به همین دلیل است که ابتدا به سلامت جسمانی آنان اشاره نموده و سپس تربیت معنوی فرزندان را در فرازهای سوم و پنجم مورد توجه قرار می‌دهد. زیرا ایشان بر این نکته واقف هستند که تا زمانی که نیازهای مادی فرزندان برآورده نشود، درخواست از خداوند در جهت برآورده شدن صفات نیکو و تربیت دینی، انتظار معقولی به شمار نمی‌رود.

در ارتباط با هم‌نشینی با افراد صالح، علاوه بر آنچه در فراز سوم مطرح شده: «فرزندانم را... نسبت به دوستان عاشق و خیرخواه و در ارتباط به دشمنان، سرسخت و کینه‌ورز، قرار ده» و مؤید این موضوع می‌باشد که افراد صاحب تقوی و برجسته از نظر اخلاقی به‌عنوان دوست و هم‌نشین توسط فرزندان انتخاب شوند، در روایتی از امام سجاد آمده است که ایشان به فرزند خود امام محمدباقر(ع) فرمودند، در مورد پنج نفر دقت نظر داشته باش و با آنان هم‌نشینی و معاشرت نکن. نخست، فردی که دروغ‌گو است. زیرا او به‌مانند شوره زاری است که امور را در مورد تو دگرگون جلوه می‌دهد. دوم فردی که بی تقوی است. زیرا به راحتی تو را فدای خواسته‌های کم و زیاد خود می‌کند. سوم فردی که خسیس است. زیرا اگر به‌شدت نیازمند باشی، تو را سهم مالش نخواهد کرد. چهارم فردی که نادان است. زیرا به تصور این که می‌خواهد منفعتی به تو برساند، باعث نقص اموالت می‌شود. نهایتاً فردی که صلح را به جای نمی‌آورد. زیرا در قرآن از رأفت و بخشش خداوند محروم شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، جلد ۲: ۳۷۷-۳۷۶).

از دیگر مواردی که حضرت امام سجاد(ع) هرچند نه به‌صورت صریح به آن اشارتی داشته‌اند، نیکی و محبت به همسر می‌باشد. در فرازهای متعددی از دعای بیستم صحیفه سجاده‌یه که از آن به دعای مکارم الاخلاق یاد شده است، آن حضرت به فروخوردن خشم و دوری از غضب (فراز دوم)، اصلاح میان مردم، مانند جلوگیری از بروز اختلاف میان زن و شوهر (فراز پنجم)، نرم‌خویی (فراز هشتم) و حسن معاشرت (فراز دوازدهم) که اطلاق این عبارات شامل همسر نیز می‌شود، تأکید فرموده‌اند. ضمن این که در فراز نوزدهم از رساله حقوق نیز ایشان می‌فرمایند، حق همسر آن است که ملتفت باشی خداوند او را اساس آسودگی و همدمی تو و نگهداری تو از صدمات قرار داده است. و به همین دلیل، هر یک از آن دو نفر به خاطر داشتن همسر، باید خداوند را سپاس گوید و آگاه باشد که این مرحمت از ناحیه خداوند به او داده شده است. پس باید همسرش را تکریم بدارد و با مدارا با او رفتار نماید.

در این خصوص، روایاتی نیز وارد شده است. به‌عنوان مثال، در روایتی از پیامبر اکرم آمده است که ایشان فرمودند، نرم‌خوئی، برکت و سخت‌گیری، شومی است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۱۱۹). همچنین

امیرالمؤمنین علی(ع) فرموده‌اند، در خانواده‌ات به کوچک رحم کن، و به بزرگ احترام بگذار (مفید، ۱۴۱۳ق: ۲۲۲). حضرت امام صادق(ع) نیز در باب حسن معاشرت می‌فرمایند، بر شما باد به رعایت تقوای الهی و خوبی معاشرت با کسی که با شما هم‌نشین است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴: ۱۶۰). به این ترتیب، ملاحظه می‌شود که اقدامات تربیتی و فرهنگی جایگاه مهمی را از دیدگاه حضرت سجاد(ع) به خود اختصاص داده‌اند.

۲-۲- حمایت از ارزش‌های مادی

منظور از ارزش‌های مادی در این بخش، صرفاً آن دسته از ارزش‌هایی می‌باشد که توانایی برآورده ساختن حداقل نیازهای افراد را از جهت خوراک، پوشاک، مراقبت‌های بهداشتی و تأمین اجتماعی داشته باشد. بر مبنای نظام بین‌المللی حقوق بشر، حکومت‌ها ملزم هستند حق بر حداقل نیازهای ضروری را برای اعضای جامعه خود فراهم سازند. به عنوان مثال، در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این موضوع پیش‌بینی شده است که کشورهای طرف این میثاق باید حق هر فرد را برای داشتن سطح زندگی مناسب که مشتمل بر خوراک، پوشاک و مسکن مناسب و همچنین بهبود مداوم شرایط زندگی به رسمیت شناسند (Lechner, 2012: 174). در سایر اسناد بین‌المللی چه در سطح جهانی و چه منطقه‌ای نیز چنین حقی مورد تأکید قرار گرفته است که هر فردی مستحق داشتن زندگی سزاوار برای تضمین تندرستی و آسایش خود و سایر بستگانش از جهت تغذیه و البسه و امور بهداشتی می‌باشد. در واقع، طراحان اسناد بین‌المللی حقوق بشر باوقوف نسبت به این نکته که فقر به‌عنوان یک معضل اجتماعی، نقش مهمی در افزایش بزهکاری ایفا می‌کند، نسبت به طرح آن در اسناد مزبور اقدام کرده‌اند و هرچند ممکن است به نحو کاملی باعث پیشگیری از رفتارهای مجرمانه نشود، حداقل دامنه و میزان آن را کاهش می‌دهد.

حضرت امام سجاد(ع) در فراز سوم از دعای مکارم الاخلاق از خداوند درخواست وسعت رزق می‌نمایند به گونه‌ای که عامل گناه و معصیت نشود و چشمداشتی بر اموال مردم نداشته باشد. زیرا همان گونه که پیامبر اکرم فرموده‌اند، چشم دوختن به مال مردم باعث اندوهی طولانی می‌شود (فیض کاشانی، جزء ۳، ۱۴۱۶ق: ۳۲۷). در فراز چهاردهم نیز می‌فرمایند: «... و تهیدست نشوم، درحالی که فراخی روزی من نزد توست...». اهمیت پیشگیری از فقر به حدی است که ایشان در فرازهایی از دعای هشتم صحیفه سجادیه نیز به این صورت مطرح می‌کنند که: «به تو پناه می‌آوریم به از دست دادن آنچه در زندگی به اندازه و کافی است (فراز هفتم) و از امرار معیشت در سختی (فراز هشتم)».

از دعای اخیر، دو نکته حائز اهمیت قابل استنباط است. نخست، آن حضرت روزی و معیشت بیش‌ازحد را عامل تباهی معرفی می‌کنند که اشاره‌ای است به آیه ۲۷ از سوره شوری که می‌فرماید، اگر خداوند روزی را بیش از آنچه که در آن حکمتی نهفته است، نسبت به بندگانش گسترش می‌داد، در روی زمین مبادرت به ایجاد فتنه می‌کردند. ولی به‌اندازه‌ای که بخواهد مقرر می‌دارد و نسبت به بندگانش سنجیده عمل می‌کند. در فراز سوم از دعای بیست و نهم مجدداً این موضوع با این عبارات مورد تأکید قرار گرفته است که: «...تا در طلب روزی به اعتدال عمل کنیم و با اشتغال بیش‌ازحد به کاری که تو آن را کفایت فرموده‌ای، عمر خود را صرف نماییم». اعتدالی که در این دعا آمده است، در روایاتی نیز وارد شده است. از امام محمدباقر(ع) نقل شده است که فرمودند، از خداوند بخواهید که نه شمارا دچار فقر و تنگدستی قرار دهد و نه رفاهی که باعث طغیان شما شود (طوسی، ۱۳۶۵، جلد سوم: ۷۷) دوم آن که ایشان به عنوان امام مسلمین، این حق را برای یاران خود به رسمیت شناخته است که از حداقل ضروریات زندگی بهره‌مند باشند. همان‌گونه که سابقاً مطرح گردید، این حق به‌تازگی در اسناد بین‌المللی حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است.

ذکر این نکته ضروری است که از دیدگاه قرآن نیز، فقر ارزش محسوب نمی‌شود. به همین دلیل است که قرآن مجید می‌فرماید: «وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنِي» (ضحی: ۸) و تهی دست یافت، پس بی‌نیازت نمود. یا در جای دیگری می‌فرماید: «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ» (بقره: ۲۶۸) شیطان، شمارا وعده فقر و تهیدستی می‌دهد. هرچند آنچه که بیان شد، به این معنا نخواهد بود که افراد در جهت کسب روزی تلاش نمایند. زیرا خداوند می‌فرماید: «وَأَنْ كَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم: ۳۹) و این که برای انسان جز حاصل تلاش او نیست. بنابراین عدم تلاش از نظر دین اسلام امر پسندیده‌ای محسوب نمی‌شود و اگر خداوند می‌فرماید: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (هود: ۶) و هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست جز آن که روزی-اش بر خداست، باید در پرتو تلاش و زحمت افراد آن را تفسیر نمود.

۲-۳- بزه پوشی

از جمله نظریاتی که در جرم‌شناسی مطرح شده، نظریه برجسب‌زنی است.^۱ مطابق این نظریه، هرگاه صفت مثبت یا منفی به کسی نسبت داده شود، وی در ادامه زندگی به سمت تطبیق خود با آن صفت سوق داده می‌شود. در حوزه جرم‌شناسی، صدور حکم محکومیت نسبت به مجرم از جمله مواردی است که

1. Labeling theory

باعث می‌شود، مجرم واجد دو برجسب منفی شود. برجسب رسمی که از طرف نهادهای قضایی بر او وارد می‌شود و برجسب اجتماعی از زمانی که دوران محکومیت به اتمام رسیده و وارد جامعه می‌شود. از این زمان به بعد، اطرافیان همچنان مانند مجرم با وی رفتار می‌کنند و این دید نامطلوب، ادامه یافته تا جایی که برای خود فرد هم این دیدگاه به وجود می‌آید که باید چنین نقشی را ایفا کند و در فضایی قرار می‌گیرد که خروج از چنین موقعیتی برای وی مشکل می‌شود. به این ترتیب، تأثیر نظریه فروید را می‌توان بر نظریه برجسب‌زنی مشاهده کرد. به این معنا که فروید ساختار شخصیت را دارای سه مؤلفه نهاد، من و من برتر معرفی می‌کند. «من» جایگاه تصمیم‌گیری فرد محسوب می‌شود (هفتاد و نصیریان، ۱۳۹۶: ۵۰). با توجه به نظریه برجسب‌زنی، در تعامل فرد با جامعه و نهادهای قضایی، «من» تحت تأثیر طرز تلقی و قضاوت آنان قرار گرفته و آینه انعکاس این قضاوت‌ها قرار می‌گیرد و همان چیزی که جامعه از او انتظار دارد را در جریان زندگی خود اجرا می‌کند. متعاقباً زمانی که جامعه، فرد را منحرف و کژرو شناخت، منتهی به آن‌چنان وضعیتی می‌شود که نه تنها، رفتارهای نابهنجار، بلکه تمام رفتارهای دیگر وی را با بدبینی می‌نگرد. در این راستا برخی معتقدند، فردی که جامعه وی را منحرف می‌پندارد، معمولاً کسی نیست که مرتکب بزه می‌شود، بلکه معمولاً کسی است که تحت تعقیب قرار می‌گیرد (سلیمی و داوری، ۱۳۸۷: ۱۹۷). با توجه به این نکته، اصل برائت درباره چنین افرادی کارکرد خود را از دست داده و باعث می‌شود فردی که به او برجسب زده شده، تشویق به شرکت در رفتارهای مجرمانه شود. در نتیجه، پیروان این نظریه بر این باور هستند که تا حد امکان باید از الصاق انگ مجرمانه و صفات زشت به افراد خودداری نمود.

حضرت امام سجاد(ع) در موارد متعددی در صحیفه سجادیه این موضوع را مورد اشاره قرار داده‌اند. در فراز ششم از دعای مکارم الاخلاق می‌فرمایند: «مرا با هیچ عیبی که به خاطر آن سرزنش کنند رها مکن مگر آن که آن را نیکو گردانی...». این قطعه از دعا حاوی این مطلب است که ممکن است در وجود آن حضرت عیبی باشد که مورد ملامت و عیب‌جویی مردم قرار گیرد و تنها خداوند می‌تواند آن را ببوشاند. همچنین در فراز بیست و یکم از دعای شانزدهم آمده است: «خدایا چه بسیار نقایص و کاستی‌های اخلاقی که پوشیدی بر من و مرا انگشت نمای خاص و عام نکردی و چه بسیار معصیت که نهان کردی و مرا به آن شهره نساختی و بسا آلودگی‌ها و عهدشکنی‌ها که به آن دست زدم، ولی به خاطر حفظ حرمت و حیثیتم آبروی مرا نریختی و ننگ آن را بر من نهادی و پیش همسایگان و عیب‌جویان که از نعمت تو بر من رشک می‌برند، آن‌ها را آشکار نمودی».

در فرازهای متعددی از دعای سی و چهارم نیز به این صورت درخواست می‌فرمایند که: « خداوندا، سپاس تو را که می‌دانی و می‌پوشی و آگاهی و درمی‌گذری. همه ما به گناهای آلوده شده‌ایم و توفاش نساختی و عمل زشتی مرتکب شده‌ایم و برملا نساختی و تبهکاری‌ها در نهان انجام داده‌ایم و تو آن را به افراد نشان ندادی (فراز نخست) و چه بی‌شمار اعمالی که تو نهی کردی و ما به‌جا آوردیم یا به آن امر کردی و ما را آگاه گردانیدی و ما تجاوز کردیم و چه بدی‌هایی که مرتکب شدیم و تو از آن آگاه بودی و کسی ندید و بهتر از هرکسی می‌توانستی آن را هویدا سازی، اما عافیت تو پیش چشم آنان پرده آویخت و مانعی برای شنوایی آنان شدی (فراز دوم) عیب ما را پوشاندی و راز ما را پنهان داشتی. این‌ها همه ما را پندی بود که از خوی بد و کار زشت بازدارد. سوی توبه کشاند که محو گناه کند و به را پسندیده بدارد (فراز سوم)».

فراز اخیر، نتیجه پنهان نمودن معاصی و عدم رسوا کردن فرد را بیان می‌کند. به عبارتی، عدم برجسب منفی نسبت به افراد، باعث تبه و جنبه بازدارندگی و نگاه دارندگی ایشان از ارتکاب مجدد معصیت شود تا به مسیر درست و اعمال پسندیده گرایش یابند.

در دعای کمیل نیز می‌خوانیم اَللّٰهُمَّ لَا اَجِدُ لِذُنُوبِيْ غَافِرًا وَّ لَا لِغَافِرِيْ سَاتِرًا وَّ لَا لِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِيْ الْقَبِيْحِ بِالْحَسَنِ مُبَدِّلًا غَيْرَكَ خدایا! آمرزنده‌ای برای گناهانم و پرده‌پوشی برای زشت کاری‌هایم و تبدیل‌کننده‌ای برای کار زشتم به زیبایی. در این فراز نیز، فرد از خداوند استعانت می‌گوید برای تبدیل کردن کارهای زشت به اعمال حسن. لذا مطابق شرح پیشین، برای جلوگیری از رفتن عرض و آبرو و وجهه نامناسب در جامعه می‌توان از خداوند برای پرده‌پوشی برای گناهان یاری جست.

در نامه پنجاه و سوم از نهج‌البلاغه، امیرالمؤمنین علی (ع) می‌فرمایند: « ای مالک، از آن زیردست بپرهیز که دیگران را در محضر تو به زشتی یاد کند و در معایب جماعت، زبان بگرداند. رعایای تو از عیب منزّه نیستند ولی حق تو می‌باشد که بر نقایص اولاد خود پرده کشی و به شرمساری آنان رضایت ندهی... و بر کشف راز مردم حریص مباش. ای آن که از خداوند راز پوش طمع داری پرده از اسرار تو نیندازد، پرده از اسرار مردم فرو میندازد. فرماندار همچون رئیس خانواده‌ای است که عیوب اعضای خانواده را باید برای خود عیب داند. پس آن‌چنان که نقایص خود را می‌پوشانی، نقایص دیگران را نیز بپوشان».

آنچه مطرح گردید، بخشی از نگرش و دیدگاه حضرت امام سجاد نسبت به موضوع پیشگیری از جرم بود. بخشی دیگر از این دیدگاه در قالب پیشگیری موقعیت مدار ارائه شده است.

۳- پیشگیری موقعیت مدار

یکی از شیوه‌های پیشگیری از جرم که از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی مطرح گردید، پیشگیری موقعیت مدار است. این شیوه به کیفیاتی اشاره دارد که مرتکب را در واپسین قدم‌ها و لحظات انجام رفتار مجرمانه قرار می‌دهد. کیفیاتی که منجر به فعل درآمدن اندیشه مجرمانه می‌شوند. (Schneider, 2014: 5). درواقع، عامل اصلی پیدایش این نظریه را در این نکته می‌توان جستجو نمود که روش‌های سنتی مبارزه با جرم که همانا اجرای مجازات نسبت به مجرمین است در پیشگیری از وقوع جرم و یا کاهش آن نتیجه موفقیتی نداشته است. این نوع پیشگیری با تغییر در وضعیت افراد یا شرایط محیط به دنبال آن است که از ارتکاب جرم جلوگیری نماید که شامل دودسته از اقدامات می‌باشد. نخست آن که درصدد سلب امکان رفتار مجرمانه یا حداقل دشوار نمودن آن در دسترسی به آماج‌های مجرمانه یا حمایت از بزه دیدگان بالقوه است. دوم این که به دنبال کاهش جذبه‌ها و گیرایی‌های جرم و عوامل محرک است تا از مصمم شدن مجرم و پیش روی به سوی قدم‌های نهایی ممانعت به عمل آورد (tilley, 2012: 106). بنابراین، ملاحظه می‌شود که مجرمیت و قربانی جرم شدن در غالب موارد رویداد تصادفی نبوده و مبتنی بر فرصت‌های موجود است. در نتیجه، با اجرای این نوع پیشگیری، هزینه ارتکاب جرم را می‌توان افزایش داد.

۳-۱- نظارت در سطح جامعه

نظارت بر جامعه، وظیفه‌ای است که هم بر عهده مقامات و نهادهای حاکم بر جامعه قرار دارد و هم افراد عادی می‌توانند بر اساس شرایطی آن را اعمال نمایند. پلیس نقش مهمی در پیشگیری از جرائم بر عهده دارد و معمولاً حضور نیروهای پلیس در مناطقی پررنگ‌تر است که به عنوان مناطق حساس و بحرانی معرفی شده‌اند (گسن، ۱۳۹۹: ۲۵). این نیرو باید آمادگی و توان لازم در پیشگیری از جرائم و ناهنجاری‌های اجتماعی را داشته باشد و در صورت طرح شکایات به صورت مقتضی رسیدگی نماید. به گونه‌ای که حتی در بسیاری از کشورهای جهان، امکان تماس اضطراری با پلیس فراهم شده است (smith and scott, 2013: 62). نوع دوم از نظارت، امر به معروف و نهی از منکر است. از دیدگاه آموزه‌های اسلام، افراد در جامعه نسبت به یکدیگر واجد مسئولیت بوده و موظف به نظارت اجتماعی هستند. از این نهاد اسلامی به عنوان دفاع اجتماعی نام برده شده است که در برابر دفاع شخصی یا دفاع مشروع قرار دارد (عوده، جزء اول، ۱۴۰۵ق: ۴۷۲). نهاد امر به معروف، جنبه قهرآمیز نداشته و هدف آن تلاش در جهت توسعه معروف در

جامعه است. با توجه به این که افراد بر یکدیگر ولایت ندارند، در جهت پیشگیری از منکر حق تنبیه و اعمال خشونت را ندارند.

حضرت امام سجاد (ع) به‌رغم این که از نظر شرعی، امام و پیشوای جامعه محسوب می‌شدند، اما عملاً حاکمیت را در اختیار نداشتند، نیروهای امنیتی نیز تحت دستورات ایشان عمل نمی‌کردند. اما این امر، مانع از آن نبود که نظارت غیررسمی را به بوته فراموشی بسپارند و به همین دلیل، در صحیفه سجاده‌به از خداوند در جهت اجرای این فریضه کمک می‌طلبند. در فراز هجدهم از دعای ششم ایشان می‌فرمایند: « خدایا بر محمد و آل او درود فرست و ما را در این روز و این شب و همه روزهایمان توفیق عطا فرما، نیکی‌ها را انجام دهیم و از بدی دوری کنیم و از نعمت‌ها سپاس‌گزاری و از سنت‌ها پیروی نمایم و بدعت‌ها را ترک گفته و امر به معروف و نهی از منکر کنیم و حافظ اسلام باشیم و باطل را خوار داریم و حق را یاری کرده و گمراه را هدایت کنیم... » همچنین ایشان در فراز پانزدهم از دعای پنجم به این نکته اشاره می‌کنند که: «... ما را از دعوت‌کنندگان خود قرار بده که مردم را به سوی تو خوانیم و مردم را به سوی تو هدایت کنیم... ». در فراز دوم از دعای بیست و ششم نیز از خداوند می‌خواهند: « یاران من را توفیق ده... طالبان حق را راهنمایی کرده و مشورت جوی را اندرز دهند... » که یکی از مصادیق اندرز را می‌توان فریضه امر به معروف در نظر گرفت.

۳-۲- جلوه‌گیری از خودآرایی

از جمله عواملی که باعث تحریک بیشتر مجرمین به ارتکاب جرم می‌شود، آماج‌های محافظت نشده می‌باشد. به عبارت دیگر، اهداف مورد نظر مجرمین، معمولاً یا اشخاص و یا اموال بوده و اگر نکات ایمنی در خصوص هر یک از این موارد به نحو مطلوبی صورت نپذیرد، احتمال بزه دیدگی افزایش می‌یابد. در واقع، در صورت وجود آماج‌های محافظت نشده، نه تنها مجرمین سابقه‌دار ارتکاب جرم علیه آن‌ها را ترجیح می‌دهند، بلکه سایر افرادی که به دلیل تربیت ناصحیح، واجد زمینه ارتکاب جرم هستند نیز وسوسه می‌شوند که مبادرت به آن نمایند. به همین دلیل، اهداف پیشگیری موقعیت مدار را می‌توان کاهش برانگیختگی‌های مجرمانه و نیز سخت‌تر کردن رفتار مجرمانه در نظر گرفت. از جمله آماج‌های محافظت نشده می‌توان به آپارتمان‌های بدون حفاظ مناسب و طرز پوشش و آشکار کردن زیورآلات زنان اشاره کرد. قرآن کریم انسان را از تفاخر منع داشته است: «اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ - آیه ۲۰ سوره حدید». همچنین در آیه دیگری می‌فرماید: «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ - آیه ۷۹ سوره قصص». به این ترتیب، منع خودنمایی و تجمل‌گرایی که هم باعث تحقیر اطرافیان و

هم تحریر ارتکاب رفتار مجرمانه نسبت به فرد فخر کننده می‌شود، به‌صراحت از آیات مزبور قابل استنباط است.

اولین موردی که در صحیفه سجادیه به آن می‌توان اشاره نمود، فراز سوم از دعای مکارم الاخلاق است که می‌فرمایند: «وَأَعِصِمْنِي مِنَ الْفَحْرِ» و به‌این ترتیب، فخرفروشی و نمایش ثروت مادی را از مظاهر گناه اعلام می‌کنند. در همین دعا و در فراز دهم آمده است: «مرا به زینت شایستگان آراسته گردان و زینت تقوا و پارسایی بیوشان...». این قطعه از دعا را می‌توان تقابلی با زینتی که مردم به عنوان مظاهر مادی و خودنمایی بر تن می‌کنند، در نظر گرفت. همچنین آن را می‌توان اشاره‌ای دانست به آیه ۳۳ از سوره احزاب که خداوند از زنان پیامبر می‌خواهد که مانند دوران جاهلیت تبرج نکنند. در تفسیری از آیه آمده است که با ناز و کرشمه راه رفتن مورد نهی قرار گرفته است (قصاص، جزء ۳، ۱۴۱۵: ۴۷۱). در نتیجه، از دیدگاه حضرت امام سجاد(ع) پوشیدن لباس تقوی وسیله‌ای است در جهت مبارزه با زینت‌ها و البسه دنیوی و محافظت از خطراتی که انسان را تهدید می‌کند. خداوند نیز در آیه ۲۶ از سوره اعراف می‌فرماید: «لباسی برای شما فرستادیم که جسم شما را می‌پوشاند و مایه زیبایی شماست، اما لباس تقوی نیکوترین جامه است».

۴. نتیجه‌گیری

رفتار مجرمانه پدیده‌ای است که سابقه آن به آغاز خلقت انسان بازمی‌گردد. در نتیجه، مقابله با این پدیده که منافع فرد و جامعه را تهدید می‌کند از جمله موضوعات مهم و ضروری دولت‌ها در هر جامعه‌ای به شمار می‌رود. به همین دلیل، روش‌های علمی پیشگیری از جرم که به‌تازگی در حیطه جرم‌شناسی مطرح شده، راهکارهایی را در این زمینه مطرح کرده‌اند. در آموزه‌های اسلامی نیز توصیه‌هایی در جهت مبارزه باریشه‌های جرم ارائه شده است.

حضرت امام سجاد(ع) نیز در صحیفه سجادیه که پس از قرآن و نهج البلاغه، مهم‌ترین میراث مکتوب شیعه به حساب می‌آید و به نام انجیل اهل بیت نیز مشهور است، بسیاری از آموزه‌های دینی را در ادعیه خود بیان می‌کند. از جمله این موارد، جنبه‌های مختلف زندگی فردی، اجتماعی و اقتصادی مردم است که همگی موارد مزبور می‌توانند به عنوان یک عامل بالقوه در ارتکاب جرم، تأثیرگذار بوده و بهبود سطح هر یک از آنها می‌تواند بسیاری از نابسامانی‌های جامعه امروزی بشریت را برطرف نموده و بر دوام پایدار و استوار یک جامعه بیفزاید.

به این ترتیب، ملاحظه می‌شود آنچه که امروزه توسط دانشمندان علم جرم‌شناسی در ریشه‌یابی جرم و ارائه راهکار در جهت رفع آن مطرح شده، قرن‌ها قبل در ادعیه صحیفه سجاده‌یه مطرح شده است.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- صحیفه سجاده‌یه
- رساله حقوق امام سجاد (ع)
- جصاص، احمد بن علی. (۱۴۱۵ق). احکام القرآن. الجزء الثالث. الطبعة الاولى. بیروت: دارالکتب الاسلامیه.
- رضایی هفتاد، حسن؛ صفریان، صفر. (۱۳۹۶). «ارزیابی نظریه روان‌کاوی فروید از نظر معارف و حیانی به‌ویژه نهج البلاغه». تحقیقات علوم قرآن و حدیث. سال چهاردهم. شماره ۳. ۶۲-۴۰.
- سلحشوری، احمد؛ قیصری گودرزی، کیومرث. (۱۳۹۷). «اصول تربیت توحیدی در دوره کودکی (مرحله سیادت)». پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۶، شماره ۴۰. ۳۷-۵.
- سلیمی، علی؛ داوری، محمد. (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی کجروی. کتاب اول. چاپ چهارم. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- صفاتی راد، سوری؛ وارسته فر، افسانه. (۱۳۹۲). «رابطه بین تعارض‌های زناشویی با طلاق عاطفی زنان مراجعه‌کننده به دادگاه‌های شرق تهران سال ۱۳۹۰». فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال پنجم، شماره بیستم. ۸۵-۱۰۶.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۶۵). تهذیب الاحکام. جلد سوم. چاپ چهارم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- عوده، عبدالقادر. (۱۴۰۵ق). التشریح الجنایی الاسلامی. الجزء الاول. بیروت: دارالکتاب العربی.
- فاطمی، داود؛ رحیمی، عارف؛ سعادت، موسی؛ عباس زاده، محمد. (۱۳۹۵). «بررسی نقش خانواده در بزهکاری فرزندان (مورد مطالعه: نوجوانان پسر شهر زنجان)». پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی، سال پنجم، شماره سوم. ۵۰-۳۵.
- فیض کاشانی، محسن. (۱۴۱۶ق). تفسیر صافی. جلد ۳. الطبعة الثانية. تهران: مکتبه الصدر.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). اصول کافی. الطبعة الرابعة. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- گسن، رمون. (۱۳۹۹). جرم‌شناسی خیزش‌های اجتماعی. چاپ اول. مترجم: شهرام ابراهیمی. تهران: نشر میزان.
- مجلسی، محمد تقی. (۱۴۰۳ق). بحارالانوار. جلد ۷۴. الطبعة الثانية. بیروت: موسسه الوفاء.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). امالی. جلد اول. چاپ اول. قم: کنگره شیخ مفید.

- همتیان، هادی؛ همتیان، محمد؛ جعفرطیاری، مصطفی. (۱۴۰۰). « تأثیر شخصیت و رفتار بر یکدیگر با تأکید بر نظرات علامه طباطبایی ». دوفصلنامه انسان پژوهی دینی. سال هجدهم. شماره ۴۵. ۱۳۷-۱۱۵.
- یحیی زاده، حسن؛ حامد، محبوبه. (۱۳۹۴). مسائل فرزندان طلاق در ایران و مداخلات مربوطه (فرا تحلیل مقالات موجود). مطالعات زن و خانواده، شماره ۲. ۱۲۰-۹۱.
- Elliot, Delbert; Fagan, Abigail (2017). *the prevention of crime*. first published. Hoboken: wiley Blackwell.
- Fortunado, Ismael tabunar (2022). *Forms of love and Appreciation*. Toronto: ukiyoto publishing.
- Grant, Heath (2014). *social crime prevention in the developing world: Exploring the role of police in crime prevention*. New York: springer.
- Lab, Steven p (2015). *crime prevention: Approaches, Practices and Evaluations*. New York: Routledge.
- Lechner, Silvia (2012). "basic rights and global justice: the problem of international coercion" in Matthew Happold (ed.). *international law in a multipolar world*. first published. New York: Routledge.
- Raines, Julie B (2010). *Ethics in policing: misconduct and integrity*. Massachusetts: jones and Bartlett publishers.
- Schneider, Stephen (2014). *crime prevention: theory and practice*, second edition. Boka Raton: crc press.
- Smith, Tony R; Scott, Jason (2013). "policing and crime prevention" in David A Mackey and Kristine Levan (eds.). *crime prevention*. Burlington: jones and Bartlett learning.
- Tilley, Nick (2012). *crime prevention*. New York: Routledge.
- Walsh, Anthony; Hemmens, craig. (2011). *introduction to criminology: A text reader*, second edition. London: sage publications.
- Winters, Robert c; Globookar, Julie l; Roberson, cliff. (2014). *An introduction to crime and crime causation*. Boka Raton: crc press